

Атанаска ТОШЕВА

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

РИЛСКАТА ПРЕПРАВКА НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ – ТЕКСТОЛОГИЧНИ ДОБАВКИ, ОТСЪСТВАЩИ В ДВАТА ОСНОВНИ ИЗТОЧНИКА¹

Atanaska TOSHEVA

“Paisii Hilendarski” University of Plovdiv, Bulgaria

RILA’S REMAKE OF “ISTORIYA SLAVYANOBULGARSKA” – TEXTUAL ADDITIONS, WHICH ARE NOT FOUND IN THE TWO MAIN SOURCES

In the article have been studied the text’s additions in the Rila’s remake, which are not found in the historical work of Paisii Hilendarski and Spiridon Rilski – the two main sources of compilation. The interpretation of the systematized new information is in direction of finding new likely sources and of principals and ways, with which the remake’s author forms a new historical work, as well.

Keywords: Rila’s remake of “Istoriya Slavyanobulgarska”, compilation, main sources, text’s additions.

Съставената през 1825 г. от монаха Паисий в Рилския манастир² преправка на „История славянобългарска“ е най-ранният, известен засега в науката препис, от който тръгва широко разпространената през 19 век редакция на т.нар. преправки, преработки, сглоби или царственици, в основата на която лежи компилацията на двете значими историографски съчинения на Българското възраждане – „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски и „История во кратце о болгарском народе славенском“ на Спиридон Рилски. Още Боню Ангелов, който пръв обнародва текста на Рилската преправка през 1966 г., изказва предположението, че тя представлява препис от друг източник – също препис от оригинала на преправката, възникнал според изследователя поне 10 години по-рано от преписа на Рилската преправка (Ангелов 1966: 38–39).

Подборът на историческите събития, хронологичното им подреждане, структурирането на отделните части и композицията на съчинението показват

¹ Изследването е извършено в рамките на проекта „От уста на ухо“... до Internet“ – ФП-17 ФЛФ-004 / 16.05.2017 на Фонд „Научни изследвания“ (НПД при ПУ „П. Хилендарски“).

² Сведенията за книжовника, времето и мястото на ръкописа се съдържат в единствената приписка, поместена непосредствено след заглавието на книгата.

собствения замисъл на автора компилатор. Залегналите в преправката различни фрагменти от двата главни историографски извора са съчетани в едно цяло, в едно самостоятелно съчинение, различно от двата основни източника. Още В. Златарски изказва справедливото мнение за неточната употреба на термина „преработка“ или „преправка“, вместо много по-коректното и точно определение на съчинението като „компиляция“ или „сглоба“ (Златарски 1899: 736–738).

За да се изясни същността на компилативната редакция на Паисиевия текст и да се разкрият мотивите и принципите на нейното съставяне, трябва да бъде детайлно проучено отношението на автора на преправката към източниците, които той е използвал във всяка от главните части на своето съчинение, да бъде установен начинът, по който той съединява в едно цяло отделните исторически фрагменти, почерпани от изворите, както по отношение на съдържанието, така също в езиков и стилистичен план.

В основата на Рилската преправка лежи текстът на Паисиевата „История славянобългарска“, повествуващ за царете и владетелите на двете български държави до падането на България под турско робство, за славянските учители и покръстването на българите, русите и сърбите, за българските светци и първите патриарси. От „История во кратце о болгарском народе славенском“ на Спиридон компилаторът включва в разказа си сведенията за библейския прародител на славяните и българите и митичните български крале, както и за събитията след турското нашествие. В редица епизоди авторът на Рилската преправка умело вплита заемките от двата основни извора в своя собствен разказ за историята, като съкращава, размества, добавя и интерпретира историческите събития, подчинявайки ги на своя замисъл и идея.

В хода на своето повествование, почти във всички раздели и части, независимо дали следва Паисий или Спиридон, или комбинира сведенията, извлечени от техните истории, съставителят на Рилската преправка добавя думи, изрази или цели пасажки, които уточняват, разясняват, допълват или изразяват отношението на автора към исторически лица и събития. Новата, добавена от книжовника информация в Рилската преправка е предмет на настоящото проучване. Внимателната съпоставка на трите текста³ има за цел открояване и систематизиране на новите в съдържателен план исторически факти и събития, които биха спомогнали за осветляване както на възможни

³ Текстът на Рилската преправка се проучва по дигитално копие на оригинала на ръкописа, съхраняван в ръкописната сбирка на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ под сигнатура НБКМ 775. В случаите на повредени или зацапани от размазаното мастило листове текстът се възстановява по изданието на Б. Ангелов (Ангелов 1966); съпоставката с текста на „История славянобългарска“ се осъществява по Никифоровия препис от 1772 г., който е най-близък до фрагментите и откъсите, залегнали в Рилската преправка (Ангелов 1961); съпоставката с текста на Спиридоновата история е по фототипното издание на ръкописа (Спиридон иеросхимонах 1992).

други извори при съставянето на компилацията, така и на първоизточника и генеалогията на преписа на Рилската преправка.

Нови по съдържание цели раздели, отсъстващи и в двата основни извора, са частите: *За сръбските светци* (л. 81а⁴), *За турските царе* (л. 86б, 87а-87б) и *Разделяне на българската земя на четири части* (л. 88а-88б, 89а-89б). Не е установен източникът на списъците на сръбските светии и турските султани, както и произходът на частта за пределите на българската държава, обединила в едно четири географски области, част от които реално в началото на 19 в. не са били включени в границите на България. Според предположението на Б. Ангелов тази глава е съставена от автора на компилацията, за да пробуди националното самосъзнание на българите и да призове към единство на разпокъсаната българска земя (Ангелов 1966: 44).

Съпоставката между списъците на българските крале и царе в Рилската преправка и в нейния първоизточник – „История славянобългарска“, показва значителни разлики в броя на посочените владетели – в Рилската преправка кралете са 26, а в Паисиевата история – само 7, царете в списъка на компилацията наброяват 38 срещу 33 в „История славянобългарска“. До крал Вукич (л. 85а, 5-17; л. 85б, 1-2), с когото започва списъкът на кралете в „История славянобългарска“, в Рилската преправка са изброени имената на 15 владетели, първите седем от които (Илирик, Бладили, Коледа, Болг, Брем, Лила, Перун), както и Декефал, Свителиан и Гервелин, са заети от Спиридоновата „История во кратце“. Не е известен обаче източникът на останалите седем (Илирик, син Перунов, Нина, Тахлада, Будин, Бардин, Сардалин, Богор) и на Орбат, син Батоев (л. 85б, 9) и Ликиний (л. 85б, 10).

Сведенията за крал Батоя са взети от Мавро Орбини, където под името Батай се смесват две исторически личности – Батбаян, най-големия син на кан Кубрат, и кан Аспарух (Орбини 2012: 443–444). Тази контаминация намира място и при Паисий Хилендарски. Авторът на Рилската преправка не само уточнява името на Борис, след който се възцарява Батоя, но посочва и годината на възкачването на крал Батоя на престола (670), която е различна от отбелязаната в „История славянобългарска“ година (678):

*По крѣмъ наста в болгарю,
крѣмъ бѣтоа сѣмѣнѣи и
блѣгопомѣчѣнѣи: в лѣто гднѣ. 670
(Рил., л. 206, 10-11)*

*въ лѣто 678 воста въ
болгарѣ пакѣ сѣмѣнѣи и
блѣгопомѣчѣнѣи крѣмъ бѣтоа
(Ник., с. 62)*

⁴ Ръкописът притежава оригинална буквена пагинация и вторично, направено по всяка вероятност по-късно, неоригинално цифрово страниране. За удобство при цитиране и позоваване на оригиналния текст на Рилската преправка се посочва само цифровата номерация, като с буквите *a* и *b* се обозначава съответно лицевата и обратната страна на листа.

Спиридон Рилски пише в своята „История во кратце“ за княз Батуя, син на Орбат (л. кѣ.2, 22), т.е. на кан Кубрат, който царувал по времето на Константин IV (668–685) и през 670 г. покорил не само Тракия, но и самия Цариград, и започнал да взема всяка година данък от гръцките царе (л. к.2, 16-19). По всяка вероятност авторът на Рилската преправка идентифицира мистичния владетел Борис с Орбат (Кубрат), без да променя името, заето от Паисий. Не е известен източникът и на годината, в която се появява първият български владетел, посочена единствено в Рилската преправка в заглавието на списъка на българските крале и царе:

Здѣ совокошпихомъ заедно
имена краленъ, и цѣренъ
болгарскимъ: Коликосъ
вѣрѣтаютъ, и кой покое
цѣрствова: *вз лѣто ѿ адана:*
дѣ фѣ кѣ вѣ года: (Рил., л.
85а,1-4)

Здѣ потребно совокоупити
заедно имена краломъ и цѣремъ
болгарскимъ, колико се
вѣрѣтаютъ и кои по кого е
цѣрствовагъ. (Ник., с. 121)

Авторът на Рилската преправка е увеличил с 5 броя на царете:

з. цѣрь фелерикъ, вторый, (л. 86а,3) – основание за добавянето на още един български владетел с името Телериг най-вероятно компилаторът е намерил в повествованието на Спиридон, допълнено както с фрагменти от Паисиевия текст, така и с части, които липсват в двете истории. В главата *За Константин Копроним, гръцкия цар* (л. еѣ.2, сѣ.1- сѣ. 2, зѣ.1), Спиридон разказва за българския крал Елерик или Иллирик и умелия му тактически ход, с който надхитрява византийския император, а в главата *За Телериг, български цар* (л. кѣ.1), се споменава за бягството на сваления след преврат в Плиска български владетел при Лъв IV в Константинопол, където приема християнството, получава титлата „патриций“ и става част от императорския елит. По този начин разкъсаната информация за хан Телериг и драматичният поврат в неговата съдба са осмислени от компилатора като време на двама различни владетели в българската история, а името Телериг II идва по всяка вероятност отново от Спиридоновата история. Позовавайки се на Бароний, Спиридон пише: „В лето Господне 777 по време на царуването на Лъв Четвърти българският крал Телерик, като втори Мойсей, оставил владението си с многоброен и войствен народ и дошъл в Константинопол, за да приеме светото кръщение, повярвайки в Христа“⁵. Ако в повествованието си за Телериг авторът компилатор е заимствал от Спиридон, то разказът за Телериг II е пресъздаден по текста на Паисий (Ник., с. 68–69).

⁵ Преводът е на Татяна Ярулина ал-Булгари (Йеросхимонах Спиридон 2013: 154).

ѿ. црѣ гаврѣилъ, снѣ самонилковѣ, (л. 86а,15) – синът на Самуил – Гавриил Радомир (1014–1015), наричан още Роман Радомир, е възприет и представен в Рилската преправка като две отделни исторически личности – двама братя Радомир и Гавраил, които царуват след своя баща Самуил.

кв. црѣ тихомирѣ, варонѣ, (л. 86а,18) – Паисий Хилендарски също го споменава в своето повествование, но не го обособява като владетел в списъка на царете. Следвайки текста на Паисий, компилаторът добавя времето, през което Тихомир е заемал българския престол: **Сѣй тихомирѣ црѣ болгарскѣй, црѣтковамѣ токми: три, лѣта, и мѣца, ѣ:** (л. 38а, 10-11).

Списъкът на царете в Рилската преправка завършва със следните български владетели:

лз. црѣ гевургѣа страшимирѣ снѣ алеѣандровѣ, ли. князѣ владиславѣ снѣ, иванна шишмана сна алеѣандрова: (л. 86б, 15-17) – видинския цар Георги Страшимир е контаминация между личностите на сръбския деспот Георги Бранкович и сина на Йоан Александър от първата му жена Йоан Срацимир. Княз Владислав може да се идентифицира с полския и маджарски крал Владислав III Варненчик, който предприема два освободителни похода към България, като при втория загива геройски в битката при Варна. В Рилската преправка той е осмислен като български княз, син на последния български цар Йоан Шишман.

Доказателство за критично и осмислено отношение, а не механично следване на източника, откриваме в последователността на царете в списъка. В два случая при Паисий последователността е нарушена, но тази неточност не е повторена от автора на Рилската преправка – той правилно, в съответствие с повествованието, отрежда на цар Суботин⁶ място в списъка след цар Селевкий и преди цар Давид, докато Паисий го е поставил в съвсем друга епоха между царете Сабин и Таган; правилна е и поредността на царете Борил и Смилец, които са разменени в списъка на Паисиевата история.

Следвайки своите извори, компилаторът посочва за първи български цар Йоан Асен I, който се качва на престола след кан Тервел (701–718). В посочените хронологични рамки няма български владетел на име Асен, цар Асен I се възцарява през 1187 г. Източникът на объркването е трудът на Мавро Орбини, където след Тервел следва „Ясен Велики“ (Орбини 2012: 449), който преминава при Паисий, Зографската история и Спиридон като Асен Велики⁷. Може би става дума отново за кан Тервел, тъй като единствено той от чуждестранните владетели получава титлата *кесар* през 705 г. Информацията за

⁶ Суботин е легендарен български цар, когото Паисий възприема от Орбини. Според Б. Райков под това име следва да се разбира цар Борис II (Райков 1972: 152–153).

⁷ Най-вероятно Паисий и Спиридон са използвали руския превод на труда на Орбини, направен със значителни съкращения през 1722 г. в Санкт Петербург като част от издателската програма на Петър Велики. В него името на владетеля е предадено като Асен Велики (Орбини 1922: 294).

произхода на цар Асен Първи от Охрид и от рода на крал Батоя не се среща в нито един от основните извори на двамата възрожденски историографи. Остава открит въпросът откъде авторът на компилацията е възприел това сведение:

Сѣи ѿваннѣ асѣнѣ първо
вѣнчаннѣи цѣрь болгарскѣи,
бѣи ѿ дрѣди градѣ,
паисіиѣи крѣи елѣво
сѣиѣиѣи (Рил., л. 23а, 15-17)

сѣи асѣнѣ първи цѣрь болгарски
бѣиѣи (Ник., с. 66)

За възцаряването на Асен Велики в Рилската преправка са посочени две различни години – 722 и 717:

Поставили сѣвѣ крѣла асѣна
великагѣ, на болгарскоуто
цѣрѣво: в' лѣто гдѣне: ѿ кѣ: ѿ зѣ:
(Рил., л. 23а, 13-14)

поставили сѣвѣ крѣла асѣна
великагѣ (Ник., с. 66)

Само втората година фигурира и в списъка на царете (Рил., л. 85б, 14-15) – тя е заимствана от историографията на Спиридон (Спир., л. кв..2, 6-7). При Паисий Хилендарски срещаме 720 г. като начало на периода на българските царе, който започва от Асен Велики и завършва с цар Йоан Шишман в 1370 г. Тази информация в „История славянобългарска“ е поместена след самия списък на царете (Ник., с. 124).

В списъка на българските светци авторът на компилацията добавя имена на светици, които не се срещат в основния източник „История славянобългарска“: иѣ стѣиѣи лѣука вратанѣцѣ стѣмоуѣ ѿванноуѣ: (Рил., л. 78а, 16); кѣ стѣаѣ параскева тѣрнскѣа пѣ средѣцѣ: (Рил., л. 78б, 5); лѣ стѣаѣ мѣнѣца вѣсса дѣѣца, ѿстрѣаны солоуѣна: (Рил., л. 78б, 14) – св. Лука, св. Параскева и св. мъченица Васса фигурират в Зографската история в частта Стѣи ѿ Болгарскогѣо народа⁸.

А следващите, добавени от компилатора, имена липсват и в списъка на Зографската история: лѣ стѣиѣи прѣѣвночѣнѣкѣ манѣсиѣ гѣвровскѣи: (Рил., л. 78б, 18); бѣ стѣиѣи прѣѣвночѣнѣкѣ игнатѣа тоуловскѣи: (Рил., л. 79а, 13); бѣ стѣиѣи прѣѣвночѣнѣкѣ Стѣоѣмѣа сѣрскѣи: (Рил., л. 79а, 14); стѣи, дѣ, мѣнѣцы иже во градѣ ѡевѣрѣи, защѣо не пѣлы мѣсѣо во стѣиѣи великѣи постѣѣ, извѣнѣны бѣвѣша ѿ тоуѣркѣвѣ: (Рил., л. 79а, 10-12).

В Рилската преправка са налице и отделни допълнения и промени в сравнение със списъка на светиците в Паисиевата история. Светите великомъченици Георги Нови Софийски и Николай Нови Софийски са посочени отделно, в

⁸ Текстът на Зографската история е публикуван от Й. Иванов (Иванов 1970: 641).

листовете под номер 31 и 35⁹, докато при Паисий те са обединени в групата на тримата свети Софийски мъченици – св. Терапонтий липсва от списъка на светците в Рилската преправка, както и от имената на светиите в Зографската история: *ла стый великомчнкъ геворгѣа софійскѣи: (Рил., л. 78б, 13) и лѣ стый личнкъ нѣколай новый софискѣи: (Рил., л. 78б, 17) – Въ градъ Софию вврътают се три сты личници: а. сты Геворгѣа, в. сты Николаа, г. сты Ферапонтия (Ник., с. 155).*

Авторът на Рилската преправка обобщава разказа на Паисий за изгорените в Зограф по време на кръстоносните походи монаси, като уточнява времето, когато това се е случило:

*Стѣи кѣ личицы ꙗ зоуграфъ
огнеиъ сожжени ѿ латиновъ,
ко времѣ калмани цѣра
болгарскъ: (Рил., л. 79а, 1-2)*

*Стѣи мученицы болгарски,
колико мнимоуѣт се перво въ
Стѣи горѣ Йфонстѣи, въ
лѣстиръ Зографъ. ѿ латини
кога пожигали и разворали Стѣа
гора ... (Ник., с. 153–154)*

А след изброяване на имената на мъченически загиналите за вярата, добавя обяснението защо трима от 25-та са останали неизвестни:

*ѿще на тройца не писали имена
зачо бѣа еше бѣлаѣ: (Рил., л.
79а, 8-9)*

*ѿще на тронца не писали имена.
(Ник., с. 154)*

В Рилската преправка се появяват имена на персонажи, които липсват в двата извора. В компилацията е добавено името на още една дъщеря на цар Йоан Александър – Елена, която става жена на сръбския деспот Константин:

*И вставилъ александра три
сѣнове, первый сынъ геворгѣа
деспотъ второй сѣвъ иванъ
шшманъ, третѣи сѣвъ асѣнъ:
и две дщери марѣи и ~~мари~~ марѣи
дамъ муратору ꙗ в роуен за
лицръ: ~~мари дамъ констандину~~
деспоту сръбскому (Рил., л.
55а, 8-12)*

*И вставилъ александръ г.
сынове: Отрашманра, Шшмана
иованна и асѣна. (Ник., с. 115)*

В действителност нямат исторически сведения, че Йоан Александър е имал дъщеря на име Елена. Всъщност дъщеря му Мария (Мара-Тамара) първо е била омъжена за сръбския деспот Константин, а след смъртта му става

⁹ В Зографската история тези светци също фигурират отделно в списъка на 32-ро и 33-то място (Иванов 1970: 642).

жена на Мурад I. Вероятният източник на тези сведения в Рилската преправка е компилация и контаминация от двата основни извора – при Спиридон се споменава за втора сестра на Йоан Шишман, която била омъжена за някой си Константин деспот, серски княз (л. ѝд.1, 22-23); а Паисий отбелязва царица Елена, жена на сръбския владетел Стефан Душан, която била дъщеря на българския цар Смилец (*Ник.*, с. 106). Всъщност съпругата на Стефан Душан – Елена – е сестра на цар Йоан Александър.

Авторът на компилацията към имената на сина Стефан и дъщерята Мария добавя името на още една дъщеря на последния български цар Георги Срацимир и изрично отбелязва, че не знае нищо за по-нататъшната им съдба въпреки споменатите факти в „История во кратце“:

остава ѿ ѿныхъ три чада, единъ
снъ наиниъ стѣфанъ, и две
дщери, мариа, и **анастасиа** и **не
кѣль** **что сотвориша снѣвъ**
(*Рил.*, л. 71б, 14-16)

георгиѣ же ца́ роди со иршою,
единоу сына наинѣ стѣфанъ;
заире без царство послѣ отца
своегоу аѣ бѣ: в' аѣтоу сѣцѣ: роди
же и единою дщериъ наинѣ марию
заире в' аѣ сѣцѣ: ꙗ ежевоу:
(*Стр.*, ѿ1, 7-10)

Единствено в Рилската преправка фигурира името на още един син на Константин Тих – Александър. Няма исторически свидетелства за друг син на Константин Тих освен Михаил II Асен, чиято майка е Мария Палеологина. Източникът на тази добавка остава неизвестен:

и ѿригаль ю, **вкоутѣ** и лѣханаа,
и **мѣоди** снѣвъ цркъхъ вси
прѣгнаа ꙗ црнгра (*Рил.*, л. 50а,
5-6)

и ѿригаль ꙗ и **Миханаа** въ
Цриград (*Ник.*, с. 111)

Името на майката на светите братя Кирил и Методий не се споменава в двата основни извора на компилацията:

бѣхоу два брата, лѣханиъ и
костадинъ родниа в' соловитъ
градъ, ѿ ѿца наиниъ два
литеръ **же мари** (*Рил.*, л. 72а,
14-16)

бывъ Кирилъ и **Мѣодиа**.
Родин се ꙗ Соловитъ градъ ѿ
ѿца, наиниъ два,
(*Ник.*, с. 133)

В Рилската преправка е добавен разказът за сравняването със земята на манастира „Свети Николай“ в Средна гора и избиването на всички монаси – в „История во кратце“ Спиридон само споменава за този манастир във връзка с

легендата за Мъглиж, чудодейно спасен от св. Николай, който покрил с мъгла Туловското поле, и така спасил криещите се там мъже, жени и деца (*Стпр.*, о2, 3-5): *Ѹгда прѣише до средна гора, и вврѣтоша талмъ верхоуѣ горы монастырѣ славенѣ стый .цѣ нѣколаи, и разориша егѡ ѿ основанїе, и избыша всѣхѣхъ монахѡвѣ до единагѡ, и мирскыхѣ много избыша вѣ томѣ мнѣтирѣ: ѿтоудоу снидоша на село тоуруно, и встоупиша вѣ тоуловскоу поле, (*Рил.*, л. 70а, 14-18 – 70б, 1-2).*

Накрая е добавена горчивата равносметка от борбата с турците (127 години – от 1361 до 1488 г.) и констатацията за края на свободното съществуване на българи, сърби, гърци и албанци:

до вѣдѣ конецъ грекомѣ:
болгаромѣ сѣрбомѣ арбанасомѣ:
ИСТРЕБЛЕННЫ БЫШИ АКИ Вѣ
ПОТАГѣ, ЛЕЧЕНѣ ТОУРСКЫМѣ:
БЫХАСА Сѣ ТОУРКАМѣ ЛѣТА, Рѣ Кѣ
ГОДА, ПОИШИ БЫТИСА Вѣ ЛѣТО, Сѣ
ѿ Сѣ. И БЫХАСА ДАЖЕ ДО ЛѣТО
ѿ АДАМѣ. Сѣ Цѣ Чѣ Сѣ. (*Рил.*, л. 72а,
1-6)

до вѣдѣ конецъ болгарскѣ царѣ и
кнѣзѣ, и сѣрвскѣ десподѣ и
кнѣзѣ белогрѣскѣ: а боснаскѣ
потѣ; (*Стпр.*, ѿ2, 26 – ѿ1, 1-2)

Съпоставката на изследваните текстове установява и немалко случаи, в които авторът на компилацията разширява топонимичната информация на своите извори или въвежда нова информация и по отношение на времето и продължителността на редица исторически събития. Тези текстологични добавки ще бъдат предмет на следващи проучвания.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1961: Ангелов, Б. Ст. *Паисий Хилендарски. История славеноболгарская. Никифоровъ прѣписъ отъ 1772 г.* София: БАН. [**Angelov 1961:** Angelov, B. St. *Paisiy Hilendarski. Istorija slavyanobolgarskaya. Nikiforov prepis ot 1772 g.* Sofia: BAN, 1961.]

Ангелов 1966: Ангелов, Б. Ст. *Рилска преправка на „История славяноболгарская“.* Увод и бележки Боню Ст. Ангелов. София: БАН. [**Angelov 1966:** Angelov, B. St. *Rilska prepravka na “Istorija slavyanobolgarskaya”.* Uvod i belezhki Bonyu St. Angelov. Sofia: BAN, 1966.]

Златарски 1899: Златарски, В. Н. Към въпроса за тъй наречените преправки на Паисиевата история. // *Периодично списание на Българското книжовно дружество.* Кн. LIX, г. IX, № 4, 723–757. [**Zlatarski 1899:** Zlatarski, V. N. Kam vaprosa za tai narechenite prepravki na Paisievata istoriya. // *Periodichno spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo.* Кн. LIX, г. IX, 1899, № 4, 723–757.]

Иванов 1970: Иванов, Й. *Български старини из Македония.* Под ред. на проф. Боню Ангелов и проф. Димитър Ангелов. Фототипно издание, БАН. София: Наука и

изкуство. [Ivanov 1970: Ivanov, I. *Balgarski starini iz Makedonia*. Pod red. na prof. Bonyu Angelov i prof. Dimitar Angelov. Fototipno izdanie, BAN. Sofia: Nauka i izkustvo, 1970.]

Йеросхимолах Спиридон 2013: Йеросхимолах Спиридон. *История во кратце о болгарском народе славенском. 1792*. Превод, предговор, бележки, показалец Татяна Ярулина ал-Булгари. София: ИК Огледало. [Ieroshimonah Spiridon 2013: Ieroshimonah Spiridon. *Istoria vo kratce o bolgarskom narode slavenskom. 1792*. Prevod, predgovor, belezhki, pokazaletz Tatyana Yarulina al-Bulgari. Sofia: IK Ogledalo, 2013.]

Орбини 1922: Орбини, Мавро. *КНИГА ИСТОРИОГРАФИЯ, початія імене славы и разширенія народа славянскаго. Собрана изъ многихъ книгъ историческихъ чрезъ господина Мавроурбина архимандрита Рагузскаго*. Санкт Петербург. [Orbini 1922: Orbini, Mavro. *KNIGA ISTORIOGRAFIYA, pochatiya imene slavy i razshireniya naroda slavyanskago. Sobrana iz mnogih knig istoricheskikh chrez gospodina Mavrourbina arhimandrita Raguzskago*. Sankt Peterburg, 1922.]

Орбини 2012: Орбини, Мавро. *Царството на славяните. История от Дон Мавро Орбини от Рагуза, абат от Млетския орден*. Превод от староиталиански Симеон Тодоров, Елица Попова. София: Дамян Яков ОКИ Столична библиотека. [Orbini 2012: Orbini, Mavro. *Tsarstvoto na slavyanite. Istoria ot Don Mavro Orbini ot Raguza, abat ot Mletskia orden*. Prevod ot staroitalianski Simeon Todorov, Elitza Popova. Sofia: Damyan Yakov – OKI Stolichna biblioteka, 2012.]

Райков 1972: Райков, Б. *Паисий Хилендарски. „История славяноболгарская“*. *Първи Софрониев препис от 1762 година*. Юбилейно фототипно издание, посветено на 250-годишнината от рождението на Паисий Хилендарски. Увод, новобългарски текст и коментар Б. Райков. София: Наука и изкуство. [Raikov 1972: Raikov, B. *Paisiy Hilendarski. Istoria slavyanobolgarskaya. Parvi Sofroniev prepis ot 1762 godina*. Yubileino fototipno izdanie, posveteno na 250-godishninata ot rozhdenieto na Paisiy Hilendarski. Uvod, novobalgarski tekst i komentar B. Raikov. Sofia: Nauka i izkustvo, 1972.]

Спиридон иеросхимолах 1992: Спиридон иеросхимолах. *История во кратце о болгарском народе славенском. 1792*. Факсимиле от ръкописа. Юбилейно издание, посветено на 200-годишнината от създаването]. София: ГАЛ-ИКО. [Spiridon ieroshimonah 1992: Spiridon ieroshimonah. *Istoria vo kratce o bolgarskom narode slavenskom. 1792*. Faksimile ot rakopisa. Yubileino izdanie, posveteno na 200-godishninata ot sazdavaneto i. Sofia: GAL–IKO, 1992.].